

פילנתרופיה ומעורבות חברתית

חייא וקיימא: סיוע הג'וינט לישיבות בישראל

אורי קראוסהר

תקציר

כבר מהשנים הראשונות להקמתו של הג'וינט תמך הארגון במוסדות תורה. ב־1920 הוא ייסד ועדת תרבות שריכזה את הפעילות בנושא. עד השואה התרכז עיקר הסיוע בתחום הדת במזרח אירופה, ואילו משנות החמישים הופנו מרבית משאביו לישראל. אמנם עם הקמת המדינה סבר הג'וינט שהאחריות לטיפול בישיבות צריכה לעבור לסוכנות היהודית ולמשלה, אבל בגלל ההתנערות שלהם מאחריות ומצבם הקשה של תלמידי הישיבה, הוא המשיך לעסוק בנושא. רוב הישיבות שפעלו בארץ ישראל לאחר תקופת השואה סבלו מתשתיות גרועות ומתנאי תברואה ירודים. אנשי הג'וינט ביקרו בהן והתרשמו לרעה ממצב התזונה ומתנאי המחיה של התלמידים. כבר מראשיתן לא הייתה הפעלת הישיבות בישראל בת־קיימא מבחינה כלכלית, וככל שגדל מספרם של תלמידי הישיבה כך התקשו המוסדות לספק את המשאבים הנדרשים. הזינוק במספר הישיבות ובמספר התלמידים, לצד ריבוי בקשות הסיוע שהופנו לג'וינט, חייבו היערכות מחודשת מצד הארגון. בשנת 1954 החליטה ועדת התרבות להקים בישראל מחלקה מיוחדת שתטפל בישיבות. הג'וינט לא ראה בישיבות רק מוסד חינוכי בעל תכלית, אלא גם מוסד קהילתי בעל צרכים סוציאליים, ולכן כבר משנות הארבעים סייע לישיבות בארץ ישראל בתחום התזונה. הוא תמך בהקמתם ובשיפוצם של מטבחים, בכלל זה רכישת ציוד מטבח מודרני; שלח לישיבות תזונאיות מטעם מלב"ן, שסיפקו להן הנחיות בנוגע להיגיינה ולאכיות המזון המוגש לתלמידים; וסיפק חומרי גלם. לצד זאת, תמך בניסיונות לשלב בלימודים בישיבה הכשרה תעסוקתית. מערך התמיכה של הג'וינט לא הסתפק רק בתמיכה כספית, אלא ביקש לתת לתלמיד הישיבה מענה רחב יותר.

מילות מפתח: הג'וינט, חרדים, ישיבות, ישראל, סיוע סוציאלי, פילנתרופיה, תמיכה

מבוא

בתחילת שנות העשרים הגיע לג'וינט יורק ראש ישיבת מיר, הרב אליעזר יהודה פינקל. מטרת ביקורו הייתה לגייס כספים לישיבה שלו. לשם כך הוא נפגש עם הרב ד"ר כורש (סיירוס) אדלר (Adler), רב קונסרבטיבי שעמד בראש ועדת תרבות ודת של ארגון הג'וינט. כדי לשכנע את אדלר שלף פינקל תמונה קבוצתית של בחורי הישיבה. בתגובה הצביע אדלר

על תמונה של אם וילדיה הרעבים, שהייתה תלויה במשרדי הג'וינט, ושאל את פינקל: 'למי לדעתך עליי לעזור?'. ראש ישיבת מיר הסביר לאדלר שהתמונה הקבוצתית שהוא הראה לו מורכבת למעשה מכמה תמונות, שכן לרשות ישיבת מיר עמד רק סט בגדים אחד לצורך הצילומים. אדלר שב והביט בתמונה והבחין שאמנם כל הנערים נראים מסודרים ולבושים היטב, אבל בגדיהם זהים. כעת הבין שהתמונה אינה משקפת את רווחת הישיבה, אלא את מצוקתה דווקא. בעקבות זאת העניק הג'וינט לישיבה מענק בסך 5,000 דולרים.¹

הרב אדלר ייחס חשיבות רבה לעיסוקו של הג'וינט בנושאי רוח, על אף הצרכים החומריים הרבים והמשאבים המוגבלים. בנאום שנשא בוועידת הארגון בניו יורק ב-1931 טען: 'אם אתה מסייע לאדם מבחינה רוחנית אתה נותן לו כוח ואומץ להתמודד עם צרכיו החומריים'.² אמנם הג'וינט הוקם כארגון סיוע יהודי הומניטרי, אבל כבר מראשיתו פעל רבות גם בתחומי הדת.³

בזמן מלחמת העולם הראשונה החלו יהודי ארצות הברית להתארגן כדי לסייע ליהודים שסבלו מהמלחמה בארץ ישראל ובמזרח אירופה. ב-4 באוקטובר 1914 הקימו הקהילות האורתודוקסיות את ועד הסיוע המרכזי (Central Relief Committee).⁴ לצד האורתודוקסים התארגנו קבוצות נוספות מקרב יהודי אמריקה כדי לסייע ליהודים הסובלים מפגעי המלחמה. לואי מרשל (Marshall), מראשי הוועד היהודי האמריקני (American Jewish Committee),⁵ טען שעל גופי הסיוע להתאחד משום שהמשימה גדולה מכדי שארגון אחד יצליח לטפל בה.⁶ הוא ארגן אפוא פגישה של ארגוני הסיוע בבית הכנסת הרפורמי טמפל עמנואל שבניו יורק. בעקבות הפגישה הוקם ועד הסיוע המאוחד, הג'וינט (The American Jewish Joint Distribution Committee), שהיה משותף לארגונים השונים.⁷ הגוף החדש ייצג את מגוון הקבוצות ביהדות ארצות הברית: ציונים, סוציאליסטים, רפורמים,

1 Aaron Greenbaum, *The American Joint Distribution Committee and the Yeshivot in Israel*, American Joint Distribution Committee, Jerusalem 1964, p. 18

2 ועידת הג'וינט במלון פנסיבלניה בניו יורק, 21.3.1931, ארכיון הג'וינט (להלן: אג'ו'), אוסף ניו יורק 1921-1932, תיק 11.1.

3 סיפור פעילות ועדת תרבות ודת של הג'וינט, 1.8.1950, שם, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 1384.

4 דין וחשבון על הוועד המרכזי לסיוע ליהודים שסובלים מהמלחמה, ארכיון אליהו זאב לויין אפשטיין הלוי, הספרייה הלאומית, ועדים לעזרה של יהודי אמריקה, עמ' 8.

5 גוף סיוע שהקימה העילית היהודית-גרמנית באמריקה והיה מזוהה עם התנועה הרפורמית. להרחבה על הארגון ראו: Naomi W. Cohen, *Not Free to Desist: The American Jewish Committee, 1906-1966*, Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1972

6 חסיה ר' דינר, *יהודי ארצות הברית, 1654-2000* (תרגם יוסי מילוא), אוניברסיטת חיפה ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, חיפה וקריית שדה בוקר 2015, עמ' 201.

7 Matthew M. Silver, *Louis Marshall and the Rise of Jewish Ethnicity in America: A Biography*, Syracuse University Press, New York 2013, p. 262

קונסרבטיבים ואורתודוקסים.⁸ את הכספים שגייס שלח הג'וינט לאירופה ולארץ ישראל ושם הועברו בדרך כלל לגופים מקומיים והם העניקו אותם ליהודים במצוקה.⁹ בתום המלחמה עבר הג'וינט מפעולות חירום לפעולות סיוע ושיקום. עם השינוי במפת הצרכים ביקש ועד הסיוע המרכזי להגביר את זרם הכספים המיועד לתמיכה במוסדות תורה ודת. בו בזמן ביקש ועד הסיוע העממי, שהיה קשור לתנועת הפועלים, להגדיל את הסיוע למוסדות הקשורים אליהם.¹⁰ מאבקי הכוח בין הקבוצות של יהודי אמריקה על כספי התמיכה לא היו שונים מהמאבקים של יהודי מזרח אירופה או של יהודי ארץ ישראל. בשנת 1920 הקים הג'וינט ועדת תרבות, שכללה נציגים מכל אחד מהארגונים ומטרתה הייתה לנהל את תמיכת הארגון בתרבות, בחינוך ובדת.¹¹ לארגונים שהרכיבו את הג'וינט היו השקפות עולם שונות וכבר מראשית ימי הוועדה התגלעו בה אפוא חילוקי דעות בנוגע למדיניותה.¹²

כבר מראשית פעילות הארגון במזרח אירופה התעורר הצורך בסיוע גם בתחומי הדת והרוח. בשנת 1920 נשלח ד"ר בוריס בוגן (Bogen) למזרח אירופה כדי לבחון את מצב היהודים שם. עם שובו לארצות הברית טען בוגן שכ־20 אחוזים מכלל הכספים שאוספות הקהילות בפולין מושקעים בדת ובתרבות. ואילו בליטא הוא נוכח לדעת שרוב מוחלט של הכספים, יותר מ־80 אחוזים, מושקעים בתחומים אלו.¹³ ההבנה של המקום המרכזי שתפסה הדת¹⁴ בעולמם של יהודי מזרח אירופה הייתה אחד הגורמים להשקעה של הג'וינט בתחום זה. בתקופה שבין מלחמות העולם היו הישיבות במזרח אירופה תלויות כמעט לחלוטין בכספים ממקורות חיצוניים, בעיקר מארצות הברית.¹⁵ הג'וינט לא רק תמך במוסדות, אלא עסק גם בסיוע לצורכי דת מוגדרים כמו משלוח מצות ויין לפסח.

- 8 בהתחלה היו חברים בו רק ועד הסיוע המרכזי והוועד היהודי אמריקני, אבל אחר כך הצטרף לארגון גם ועד הסיוע העממי (People's Relief Committee), שייצג את הסוציאליסטים.
- 9 להרחבה על שיטת ההפעלה של הג'וינט במלחמת העולם הראשונה ראו: Oscar Handlin, *A Continuing Task: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1914-1964*, Random House, New York 1964, pp. 28-32.
- 10 לאון קאמייקי (Kamaiky), שהיה ממקימי ועד הסיוע המרכזי, טען שפעולות השיקום צריכות להיעשות על ידי כל ארגון בנפרד. להרחבה ראו: Zosa Szajkowski, 'Disunity in the Distribution of American Jewish Overseas Relief 1919-1939', *American Jewish Historical Quarterly*, 58, 3 (1969), pp. 376-407.
- 11 לדברי בן ציון קליבנסקי, הטענה שוועדת התרבות הוקמה בקיץ 1920 היא מוטעית והוועדה הוקמה ב־1921. אולם מהמסמכים שבארכיון הג'וינט עולה שהוועדה הייתה קיימת כבר באוגוסט 1920. ראו: בן ציון קליבנסקי, **כצור חלמיש: תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשע"ד, עמ' 256.
- 12 פרוטוקול פגישת ועדת תרבות, 24.8.1920, אג"ו, אוסף ניו יורק 1919-1921, תיק 22.2.
- 13 דוח שנתי 1927, שם, דוחות שנתיים, עמ' 18.
- 14 הג'וינט השקיע גם במיזמי תרבות, אבל במאמר זה אני מתמקד אך ורק בפעילות הדתית.
- 15 ברנרד וסרשטיין, **על הסף: יהודי אירופה ערב מלחמת העולם השנייה**, יד ושם, ירושלים תשע"ח, עמ' 176.

את פעילות הג'וינט בתחומי הדת ניהלה ועדת תרבות שישבה בניו יורק. הרב אדלר עמד בראש הוועדה מיום הקמתה ועד פטירתו ב־1940. לאחר מותו התמנה לתפקיד הרב ד"ר אליהו (ליאו) יונג,¹⁶ שהיה חוקר ורבה של הקהילה האורתודוקסית המודרנית 'המרכז היהודי' (Jewish Center) במנהטן,¹⁷ ופעיל בהנהגת אגודת ישראל בארצות הברית.¹⁸ בתקופה שבה עמד הרב יונג בראש הוועדה התרחב העיסוק של הג'וינט בתחומי הדת, בעיקר בכל הנוגע לסיוע לישיבות. עד מלחמת העולם השנייה עיקר ההשקעה בתחום הדת הופנתה למזרח אירופה, ואילו משנות החמישים – למדינת ישראל. לא רק יעדה הגאוגרפי של ההשקעה השתנה, אלא גם צורתה. עוד לפני הקמת המדינה העניק הג'וינט לתלמידי הישיבות סיוע סוציאלי, אבל לאחר הקמתה הורחב סיוע זה אף יותר.¹⁹

הישיבות תפסו מקום מרכזי בהתפתחות הציבור החרדי במדינת ישראל. מנחם פרידמן, מחלוצי המחקר על הציבור החרדי בישראל, ראה בחברה החרדית חברת לומדים ובישיבות את ספינת הדגל שלה. הגידול במספר המוסדות ובמספר תלמידי הישיבה יכול להעיד על הצלחת תהליך השיקום של הציבור החרדי לאחר השואה.²⁰ פרידמן ראה בחברת הרווחה המודרנית את אחד הגורמים העיקריים שאפשרו את התפתחות חברת הלומדים החרדית.²¹ מיכל שאול, שעסקה אף היא בשיקומה של החברה החרדית לאחר השואה, ראתה בזיכרון השואה רכיב מרכזי בהתפתחות הישיבות.²² קימי קפלן ראה במוסדות החינוך החרדיים בשנות השלושים והארבעים את התשתית שאפשרה את תהליך השיקום של החברה החרדית לאחר השואה. קפלן עסק בין היתר בתמיכה שהעניק הג'וינט למוסדות החינוך החרדיים.²³ יעקב לופו, שחקר את פעילות ועד ההצלה לאחר השואה, עסק אף הוא בתפקיד שמילא הג'וינט בתהליך השיקום. ואולם עיקר מחקרו עסק בשיקום שהתרחש מחוץ

- 16 סיפור פעילות ועדת תרבות ודת של הג'וינט, 1.8.1950, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 1384.
- 17 להרחבה על דמותו של הרב יונג ראו: Maxine Jacobson, *Modern Orthodoxy in American Judaism: The Era of Rabbi Leo Jung*, Academic Studies Press, Boston 2016
- 18 מעניין לציין שבניסיונו לשכנע בדבר הצטרפות אגודת ישראל לסוכנות היהודית הוא מביא כדוגמה את השותפות של אנשי אגודת ישראל בג'וינט. להרחבה ראו: ליאו יונג, 'עמדת אגודת ישראל בארצות הברית כלפי הסוכנות היהודית', בתוך (תשרי-חשון תש"ה), עמ' 10-12.
- 19 דוח על הישיבות בישראל, 6.3.1952, אג"ו, אוסף ירושלים 1944-1952, תיק 620.
- 20 מנחם פרידמן, "על הנסים": פריחתו של "עולם התורה" (הישיבות והכוללים) בישראל, בתוך: עמנואל אטקס (עורך), *ישיבות ובתי מדרשות*, מרכז זלמן שזר ומרכז דינור באוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשס"ו, עמ' 431-442.
- 21 הנ"ל, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים 1991, עמ' 187.
- 22 מיכל שאול, פאר תחת אפר: החברה החרדית בישראל בצל השואה, 1945-1961, יד יצחק בן-צבי ויד ושם, ירושלים תשע"ד, עמ' 156.
- 23 קימי קפלן, 'מוסדות חינוך בחברה החרדית במחצית השנייה של תקופת המנדט הבריטי ומקומם בשיקומה לאחר השואה', ישראל, 21 (2013), עמ' 179-202.

לגבולות ישראל, בעיקר בצרפת.²⁴ בחינת התפקיד שמילא הג'וינט בהתפתחות הישיבות החרדיות במדינת ישראל תוכל לתרום רבות להבנת ההתפתחות של החברה החרדית בישראל לאחר השואה.

במאמר זה אבחן את פעילותו הפילנתרופית של ארגון הג'וינט למען הישיבות בארץ ישראל. השאלה המרכזית שאעסוק בה היא אם אפשר לראות בג'וינט ארגון תמיכה כלכלי שמילא מקום דומה למקום שמילאו פרנסי הקהילה בעבר או שמא מדובר בצורת תמיכה ייחודית. אני מבקש לטעון שעל אף הצהרות הג'וינט בעניין חשיבותן התרבותית של הישיבות בעולם היהודי הוא ראה בישיבות שלאחר השואה אתגר סוציאלי הדורש מענה מותאם. בחלק הראשון של המאמר אעסוק בהקמת ארגוני גג לתמיכה בישיבות, שלב חשוב בהתפתחות הסיוע. בחלקו השני אתמקד בשאלת האחריות לישיבות בארץ ישראל, שעברה מהסוכנות היהודית לג'וינט. החלק השלישי ייוחד לשנים הראשונות של המדינה, שבהן הוסדרה התמיכה, עד הקמתה של מחלקת הישיבות ב-1955. החלק האחרון יעסוק בתמיכה בתחומים של רפואה, תזונה והכשרה תעסוקתית, כלומר בניסיון להעניק סיוע לא רק לישיבות, אלא גם לתלמידים עצמם.

תלמידי ישיבת 'עץ חיים' בבדיקות דם, כחלק מהתכנית לטיפול רפואי שהוענקה לתלמידים, 1960 באדיבות ארכיון הג'וינט

24 יעקב לופו, ועד ההצלה החרדי, 1945-1955: בין אירופה ומרוקו לארצות הברית, כרמל, ירושלים תשע"ט.

הקמתם של ארגוני גג לתמיכה בישיבות במזרח אירופה ובארץ ישראל

מלחמת העולם הראשונה פגעה קשות בעולם הישיבות במזרח אירופה וישיבות רבות נאלצו לחפש לעצמן מקום חדש. בשנים שלאחר המלחמה התרכזו אפוא הישיבות בשיקום.²⁵ מבחינה כלכלית נשאו הישיבות את עיניהן ליהודי ארצות הברית בתקווה שהם יסייעו להם בהחזקת מוסדות התורה.²⁶ שנות העשרים היו שנים קשות עבור הישיבות במרחב הפולני-ליטאי. הישיבות סבלו ממשבר כלכלי, ממסים ממשלתיים ומירידה במעמדן בקרב הציבור היהודי. החשש מפני קריסה כלכלית של הישיבות הוביל ליצירתן של מנגנון חדש לאיסוף כספים. הגוף החדש, שזכה לכינוי ועד הישיבות, הוקם ב-1924 כהתארגנות משותפת של רבנים וראשי ישיבות.²⁷ בבסיס הקמתו עמד הרצון לרכז את המאמצים לטובת כלל הישיבות הליטאיות הפעילות במרחב הפולני-ליטאי. בעקבות הקמתו של הוועד השתנה המערך הארגוני של גיוס הכספים: במקום שכל ישיבה תפעל עבור עצמה נהיה גיוס הכספים לפעולה מאורגנת של ארגון גג. אף על פי כן, ראשי ישיבות שלא היו שבעי רצון מהתמיכה הכלכלית שקיבלו מהוועד המשיכו לגייס כספים בעצמם.²⁸ כמה ישיבות אף החזיקו משרד מיוחד בארצות הברית למטרה זו.²⁹ בעקבות הגידול בישיבות בארץ ישראל הוקם בסוף שנות השלושים ארגון סיוע גם בארץ.

מצבם של מוסדות התורה במזרח אירופה גרם לכמה ישיבות להגר למדינות אחרות – בעיקר לארצות הברית או לארץ ישראל.³⁰ סגירת שערי אמריקה בפני הגירה ב-1924, לצד קדושתה של ארץ ישראל, גרמו להם להעדיף את האפשרות הארץ-ישראלית.³¹ הישיבות שהיגרו שמרו על זיקה למקום מוצאן. שפת הלימוד בישיבות הייתה יידיש והן נשענו במידה רבה על המערכות הכלכליות שהוקמו במזרח אירופה. עולם הישיבות הארץ-ישראלי גדל גם בעקבות הקמת ישיבות חדשות של בני הארץ.³² ואולם בשנות השלושים נקלעו הישיבות בארץ ישראל למשבר כלכלי – בין היתר בשל הירידה בהיקף התרומות מיהודי התפוצות.³³ מצוקת הישיבות הניעה את הרב הראשי האשכנזי בארץ ישראל, הרב אברהם

- 25 שלמה טיקוצ'ינסקי, 'העתקת הישיבה הליטאית לארץ-ישראל: סיפורן של שתי ישיבות בישראל – "חברון" ו"פוניבז'", בתוך: אטקס (עורך), *ישיבות ובתי מדרשות*, עמ' 273-274.
- 26 וסרשטיין, *על הסף*, עמ' 176.
- 27 קליבנסקי, *כצור חלמיש*, עמ' 214-217.
- 28 שם, עמ' 244.
- 29 Zosa Szajkowski, 'Budgeting American Jewish Overseas Relief (1919-1939)', *American Jewish Historical Quarterly*, 59, 1 (1969), p. 88
- 30 טיקוצ'ינסקי, 'העתקת הישיבה הליטאית לארץ-ישראל', עמ' 273-274.
- 31 הנ"ל, "גדלות האדם" ו"שפלות האדם" בארץ לא זרועה: ישיבות המוסר "סלבודקה" ו"נוברדוק" עולות לארץ ישראל, 1935-1925, בתוך: עמנואל אטקס, תמר אלאור, מיכאל הד וברוך שוורץ (עורכים), *חינוך ודת: סמכות ואוטונומיה*, מאגנס, ירושלים תשע"א, עמ' 238-239.
- 32 הנ"ל, 'העתקת הישיבה הליטאית לארץ-ישראל', עמ' 275.
- 33 תזכיר על מצב הישיבות בירושלים, ללא תאריך, אג"ו, אוסף ניו יורק 1933-1944, תיק 762.

יצחק הכהן קוק, לקדם תכנית לייסודה של קרן מיוחדת לתמיכה כלכלית בישיבות. הרב קוק נפגש עם פנחס רוטנברג, מייסד חברת החשמל, כדי לגייסו להקמת מערכת של תמיכה כלכלית בישיבות.³⁴ ואולם זמן קצר לאחר מכן, ב־1 בספטמבר 1935, נפטר הרב קוק. בשנת 1938 הוחלט לממש את הרעיון שהגה הרב קוק והוקמה לזכרו קרן 'קהלת' לתמיכה כלכלית בישיבות. בראשות הקרן עמד הרב יצחק אייזיק הרצוג, שהחליף את הרב קוק בתפקיד הרב הראשי האשכנזי בארץ ישראל. ניהול הקרן הופקד בידי של הרב מאיר בר־אילן, שהיה מראשי תנועת המזרחי ועורך עיתון הַצֶּפֶה.³⁵ הקרן גייסה כספים מארגונים וגופים ציבוריים כמו הג'וינט והוועד הלאומי וניסתה לגייס כספים גם מהציבור הרחב.³⁶ המאמץ לייצר מערכת תמיכה פנימית בישיבות ארץ ישראל לא זכה להגיע לכלל הבשלה מלאה. ב־1 בספטמבר 1939 פלשה גרמניה הנאצית לפולין ופרצה מלחמת העולם השנייה. בעקבות זאת הציג הרב בר־אילן את תכנית החירום שגיבשה הקרן. מטרת התכנית הייתה לפעול בכוחות משותפים להצלת עולם התורה.³⁷ הרב בר־אילן, שהיה בנו של הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), ראש ישיבת וולוז'ין, חש קרבה נפשית עמוקה לעולם הישיבות המזרח־אירופי שהיה כעת בסכנת כליה. הפתרון שהציע היה להפוך את ארץ ישראל למרכז תורני חלופי.³⁸ עולם התורה הארץ־ישראלי, שנעשה כעת אבן שואבת לרבנים ולתלמידי ישיבות שנמלטו מאירופה, סבל אף הוא בעקבות המלחמה ממצוקה כלכלית. הרב בר־אילן, שראה בהצלת הישיבות משימה לאומית, פעל להקים גוף סיוע שיורכב מנציגים מכל גוני הקשת של העולם הדתי בארץ ישראל.³⁹ עוד פעל בר־אילן, שנמנה גם עם מייסדי הג'וינט, לגייס כספים מהארגון לטובת פעילותו.⁴⁰ גם הרב הרצוג פעל לגייס משאבים. בפנייה שהעביר לג'וינט הסביר הרב הרצוג שעם חורבן עולם התורה באירופה יש חשיבות רבה לתמיכה בישיבות ארץ ישראל.⁴¹ מאמצי השכנוע נשאו פרי והג'וינט הודיע כי ייתן מענק כספי לקרן קהלת.⁴²

בשנת 1940 ברח הרב זלמן סורוצקין, מראשי ועד הישיבות בליטא, ממזרח אירופה לארץ ישראל. עם הגעתו לארץ ביקש להקים מחדש את הוועד, שהוא ייחס לו חלק חשוב בשיקום עולם התורה.⁴³ הקמתו המחודשת של ועד הישיבות הליטאי הוביל את הרב

- 34 'המפעל התורני העליון בארץ ישראל "קהלת"', הַצֶּפֶה, 2.10.1940.
- 35 'קרן הרמת למוד התורה', שם, 13.1.1938.
- 36 'הרב הראשי לא"י על "קהלת"', שם, 27.3.1938.
- 37 'פעולות הרבנים הראשיים לשעת חירום', שם, 8.9.1939.
- 38 חוה אשכולי וגמון, **בין הצלה לגאולה: הציונות הדתית בארץ־ישראל לנוכח השואה**, יד ושם, ירושלים תשס"ד, עמ' 113.
- 39 עמינדב יצחקי, 'הרב מאיר בר־אילן: מנהיגה של הציונות הדתית בארץ ישראל, 1926-1949', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן תשע"ה, עמ' 289.
- 40 מכתב מהרב בר־אילן לברוואלד, 21.1.1940, אג"ו, אוסף ניו יורק 1933-1944, תיק 762.
- 41 מכתב מהרב הרצוג לג'וינט, 17.9.1939, שם.
- 42 מכתב מבוכמן לרב הרצוג, 19.4.1940, שם.
- 43 מעניין לציין שבספר שיצא לזכרו מוצג הרב בין היתר כאחד מראשי הג'וינט. ראו: רבי זלמן סורוצקין

בר־אילן, שעמד אז בראש קרן קהלת, להקים ארגון גג חדש ששמו מפעל התורה.⁴⁴ ועד הישיבות היה מזוהה עם אגודת ישראל, ואילו מפעל התורה היה מזוהה עם תנועת המזרחי. עוד בתקופת פעילותן של התנועות הללו בליטא שררו ביניהן יחסי איבה ועוינות. יחסים אלו חלחלו אל תוך עולם הישיבות. תלמידים שבחרו להזדהות עם המזרחי הסתכנו בנידוי בישיבה.⁴⁵ המאבק בין התנועות לא היה רק מפלגתי, אלא גם אידאולוגי. אגודת ישראל ראתה בעצמה הנציגה הבלעדית של הזרם האורתודוקסי וגם תנועת המזרחי ביקשה לייצג זרם דתי.⁴⁶ לאחר הקמתו של מפעל התורה פרסמו כמה ישיבות קול קורא כנגד הארגון החדש, שהם ראו בו כלי של המזרחי להחדיר את ההשקפה הציונית דתית אל תוך הישיבות.⁴⁷ כמה ישיבות שהתנגדו לדרכה של אגודת ישראל, בעיקר חסידיות, הקימו אף הן ארגון גג, אולם ארגון זה, שכונה איחוד הישיבות, היה קטן במידה ניכרת משני הארגונים האחרים. ועד הישיבות היה הגדול בארגונים.⁴⁸ הניסיונות לייסד ארגון אחד שיפעל למען הישיבות בארץ ישראל לא צלח אפוא. עם זאת, הארגונים ניסו להגיע להסכמה שלא יפריעו זה לזה.⁴⁹ הג'וינט נאלץ לעבוד עם שלושת ארגוני הגג.

לאחר השואה חלו שינויים בעולם הפילנתרופיה היהודי, בעיקר האמריקני. הקמת גופים מקצועיים לאיסוף כספים, כמו המגבית היהודית המאוחדת, והפקדת תהליך החלוקה בידי המוסדות הלאומיים או ארגונים כמו הג'וינט, שינו את צורת העבודה. בעבר נאלצה כל ישיבה לגייס כספים לעצמה ופנתה ישירות לנדבנים ויכלה לשריין לעצמה סכום כסף בהתאם לקשרים שיצרה עם התורמים. הקמתם של ארגוני גג עבור הישיבות אפשרה לישיבות לייסד מערכת גיוס כספים אל מול הארגונים. ואולם כעת הן היו תלויות בהחלטתם של גופים חיצוניים בעניין צורת החלוקה.⁵⁰

זצ"ל: חוברת זיכרון, מרכז החנוך העצמאי בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 32.

44 עמינדב יצחקי טוען שמפעל התורה קדם לוועד הישיבות, שהיה למעשה תגובה של אגודת ישראל לגוף החדש שהקימה תנועת המזרחי. לעניות דעתי סדר הדברים שונה וקשור בהגעתו של סורוצקין לארץ. להרחבה בנוגע לעמדתו של יצחקי ראו: יצחקי, 'הרב מאיר בר־אילן', עמ' 290-291.

45 אסף קניאל, 'פוליטיקה אורתודוקסית: המזרחי מול אגודת ישראל בפולין, 1916-1939', ישראל, 8 (2005), עמ' 68-69.

46 שם, עמ' 47.

47 'גילוי דעת נגד "מפעל התורה" של "המזרחי"', המשקיף, 25.2.1941.

48 ב־1945 היו מאוגדות בו 56 ישיבות. מכתב מוועד הישיבות לג'וינט, י"א אלול תש"ה, אג"ו, אוסף ניו יורק 1933-1944, תיק 613.

49 'מפעל להרמת קרן התורה בישוב', המשקיף, 17.7.1941.

50 להרחבה על השינויים שחלו במנגנוני גיוס הכספים לפרויקטים בישראל ראו: דבי חסקי לוונטל ופולה קבלו, מהנדיב הידוע ועד הקרן החדשה לישראל: ערוצי תרומה לארץ ישראל ולמדינת ישראל משלהי התקופה העות'מאנית ועד היום, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשס"ט.

חלוקת האחריות על הישיבות בין הסוכנות היהודית לג'וינט, 1945-1948

המגבית היהודית המאוחדת (United Jewish Appeal), שהוקמה ב־1939, הייתה איחוד המגביות שנערכו בארצות הברית. הג'וינט גייס כספים שנועדו לסייע לכלל יהודי העולם, ואילו המגבית הארץ־ישראלית המאוחדת (United Palestine Appeal)⁵¹ גייסה כספים שנועדו לסייע ליהודי ארץ ישראל. כספי המגבית הארץ־ישראלית הועברו גם לסוכנות היהודית, כך שלמעשה תמכה המגבית בפעילות בארץ ישראל הן דרך הג'וינט הן דרך הסוכנות היהודית.⁵² בתקציב של שנת 1945 הקצתה המגבית, באמצעות הסוכנות היהודית, סכום של 56,700 דולרים⁵³ לישיבות ולרבנים פליטים.⁵⁴ שנה לאחר מכן גדל התקציב ועמד על 64,800 דולרים.⁵⁵ עם זאת, טענו הישיבות החרדיות⁵⁶ שהן מופלות לרעה ואינן נהנות כלל מכספי הסוכנות היהודית, שכן כספים אלו ניתנו לטענתן רק לישיבות המקורבות לסוכנות היהודית.⁵⁷ ועד הישיבות, שייצג את מרבית הישיבות החרדיות באותה תקופה, התלונן שמאז נעשה הג'וינט שותף במגבית והאחריות על הישיבות בארץ ישראל הועברה לסוכנות היהודית, חדלו הישיבות לקבל כספים.⁵⁸

חשיבות הישיבות בארץ ישראל גברה בייחוד לאחר השואה. בתקופת מלחמת העולם השנייה לא היה ברור עד כמה יכול הג'וינט לתמוך במוסדות התורה, שכן המשאבים היו מוגבלים והצרכים רבים.⁵⁹ בשנים אלו היה הסיוע למוסדות הדת מוגבל אפוא בהיקפו

- 51 לאחר הקמת המדינה שונה שמה למגבית המאוחדת לישראל (United Israel Appeal, UIA).
- 52 Ernest Stock, *Partners & Pursestrings: A History of the United Israel Appeal*, University Press of America, Lanham, MD 1987, p. 99
- 53 כיום הם שווי ערך ל־893,705 דולרים.
- 54 תקציב המגבית הארץ־ישראלית 1945, 15.2.1945, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 1928.
- 55 כיום הם שווי ערך ל־942,810 דולרים.
- 56 הישיבות החרדיות הן הישיבות המאוגדות בוועד הישיבות ובאיחוד הישיבות.
- 57 אחת הסיבות למציאות זו היא שתנועת המזרחי הייתה חלק מהמגבית למען ארץ ישראל, כך שהכספים הועברו בעיקר למוסדות שאוגדו במסגרת מפעל התורה.
- 58 חשוב לציין שהג'וינט המשיך לתמוך בעקיפין בישיבות באמצעות מענקים חד־פעמיים וסיוע כספי לצורכי רווחה. לדוגמה, בשנת 1945 העביר הג'וינט לוועד הישיבות מענק חד־פעמי בגובה 7,389 לא"י. באותה שנה ניתנה גם תמיכה במטבחים, בתזונה ובלבוש בסכום של 6,247 לא"י. להרחבה ראו: ועד הישיבות: חשבון הוצאות והכנסות, 27.12.1945, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 619.
- 59 לכן למשל נסע הרב הרצוג ב־1941 לארצות הברית כדי לגייס כספים לישיבות. הרב ניסה לשכנע את הג'וינט לתמוך, אבל נתקל בסירוב, בטענה שמאמצי הצלה הפיזיים קודמים לתמיכה במוסדות הדתיים. בסופו של דבר, על אף המשאבים המוגבלים ועל אף הסתייגותו, נענה הג'וינט לבקשה מתוך כבוד לרב. מכתב ממשה לוויט לרב הרצוג, 13.5.1941, שם, אוסף ניו יורק 1933-1944, תיק 755.

והג'וינט התרכז בפעולות הצלה וסיוע.⁶⁰ עם תום המלחמה והתחלת השיקום התרחבה פעילות הג'וינט למען הישיבות.⁶¹

ואולם כבר בזמן המלחמה זיהה הארגון את הצורך הגובר להעמיק את פעילותו בארץ ישראל, ובשנת 1944 הוא פתח בירושלים משרד הממונה על המזרח התיכון וארצות הבלקן. לא רק בג'וינט חלה תמורה במקומה של ארץ ישראל בפעילותו,⁶² גם באגודת ישראל חל שינוי של ממש בנושא זה. חורבן יהדות אירופה הביא אותה לראות בארץ ישראל את המקום המרכזי לשיקומם של החיים היהודיים.⁶³ מלבד היישוב בארץ ישראל, שנתפס יעד אפשרי להגירה, נפתחו גם אפשרויות אחרות, כמו צפון אמריקה.⁶⁴ עם זאת, חוקי ההגירה הנוקשים של ארצות הברית לאחר השואה הקשו על הגירתם של רבנים ותלמידי ישיבה ממזרח אירופה. לנוכח המציאות הזאת הייתה ארץ ישראל ליעד הגירה מועדף.⁶⁵

לקראת סוף המלחמה ניסתה אגודת ישראל לשאת ולתת עם הסוכנות היהודית בנוגע להצטרפות, אבל המגעים לא צלחו.⁶⁶ הישארותה של אגודת ישראל – שלא כמו תנועת המזרחי – מחוץ לסוכנות, השפיעה גם על יכולתה לדרוש סיוע לישיבות. לאחר שניסו הישיבות כמה פעמים לפנות לסוכנות היהודית ונענו בשלילה, הן פנו לג'וינט בבקשה שיחזור ויקבל עליו את האחריות על הישיבות. במכתב ששלחו ראשי ועד הישיבות לג'וינט

60 דוגמה ידועה היא התמיכה בישיבת מיר, שהג'וינט היה מעורב במעבר שלה ליפן ובשהות תלמידיה שם. להרחבה על פעילות הסיוע וההצלה של הג'וינט בתקופה השואה ראו: Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939-1945*, Wayne State University Press, Detroit 1981

61 לאחר מלחמת העולם השנייה התרכזה פעילות הג'וינט באירופה, במחנות העקורים שהוקמו באזורים שהיו בשליטת בעלות הברית. הפעילות במחנות העקורים כללה סיוע בתחומים פיזיים, וכן בחינוך, בתרבות ובאספקת ציוד דתי. ראו: יהודית תידור-באומל, 'סידורי-תפילה ומגבעות: פרק בשיקום הדתי של שארית הפליטה במחנות העקורים בגרמניה 1945-1949', בתוך: יואל רפל (עורך), *בריחים של שתיקה: שארית הפליטה וארץ ישראל – קובץ מחקרים ותעודות*, משרד הביטחון ומשואה – מכון ללימודי שואה, תל אביב ותל יצחק 2000, עמ' 73-87.

62 הג'וינט, בהיותו ארגון אפוליטי, תמך לא אחת בפתרונות ליהודים באירופה ולכן הואשם לעתים באנטי-ציונות.

63 חיים שלם, *עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה, 1942-1945*, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר תשס"ז, עמ' 290.

64 דוגמה לשינוי שחוללה השואה בנוגע להגירה לאמריקה היא דרכו של הרב אהרן קוטלר (Kotler), שהיה ראש ישיבה במזרח אירופה והיגר ב-1941 לארצות הברית. ראו: יואל פינקלמן, "מלחמה עם העולם החיצוני": הרב אהרן קוטלר, בתוך: בנימין בראון ונסים ליאון (עורכים), *הגדולים: אישים שעיצבו את פני היהדות החרדית בישראל*, מאגנס, ירושלים תשע"ז, עמ' 406; לופו, *ועד ההצלה*, עמ' 29.

65 רבנים שעדיין ראו בחברה הציונית סכנה לאקלים הדתי בחרו להקים את מרכזי התורה שלהם במקומות אחרים, שהמרכזי שבהם היה בצרפת. להרחבה ראו: לופו, שם, עמ' 49-50.

66 להרחבה על מערכת היחסים בין הסוכנות לאגודה ראו: יוסף בן חיים פונד, 'אל תוך המעגל: ניסיונות אגודת ישראל לחבור לסוכנות היהודית', *ישראל*, 21 (2013), עמ' 143-177.

ב־19 במאי 1947 הן ביקשו מענק חירום בסך 3,000 לא"י (לירות ארץ־ישראליות) לטובת הישיבות. לטענת ועד הישיבות הורע מצב הישיבות בשל הידרדרות המצב הכלכלי בארץ ישראל. עוד ביקשו ראשי הוועד מן הג'וינט לעשות כל מאמץ לשכנע את הסוכנות להקצות 10,000 לא"י להקמת קרן חירום לטובת הישיבות.⁶⁷

בחודש שבו נשלח המכתב ביקר בארץ ישראל הרב יונג. מטרת הביקור הייתה לבחון את מצבם של המוסדות הדתיים. עם שובו לניו יורק הוזמן להציג את רשמיו לפני חברי הוועד המנהל של הג'וינט בפגישה שכונסה ב־29 ליולי 1947. בדבריו לפני הוועד הביע את דאגתו לתלמידי הישיבות, החיים בעוני ועלולים לרעוב ללחם. הוא טען שבחור ישיבה נשוי משתכר רק 12 לא"י לחודש, סכום נמוך יחסית שבו הוא נדרש לכלכל את כל משפחתו. לדבריו, מספר תלמידי הישיבות הולך וגדל והישיבות מתקשות לגייס כספים שסייעו להן בהחזקת התלמידים. יונג, שהיה מודע למשאבים המוגבלים של ועדת התרבות שבראשה עמד, התלונן כי חברי ההנהלה אינם מבינים את חשיבותן של הישיבות. משה לויט (Leavitt), מנכ"ל הג'וינט, טען מנגד שהסוכנות היהודית והיישוב עצמו הם שצריכים לקבל עליהם את האחריות על הישיבות בארץ ישראל. לדבריו, הקבוצות האורתודוקסיות מקבלות את הסירוב של הסוכנות היהודית כעובדה ולכן פונות לג'וינט. לויט ראה בבקשה להקצות כספים לישיבות בארץ ישראל בעיה רצינית, משום שהכספים שיוקצו עלולים לגרוע מהכספים המוקצים לצרכים אחרים, ובעיקר משום שהיא מסירה את האחריות מהסוכנות. החשש המרכזי של ראשי הג'וינט היה שחלוקת האחריות בין הגופים תיפגע, משום ששניהם גייסו כספים דרך המגבית.

הרב יונג, שצפה מראש את הקשיים, הציע לשלוח את הרב הרצוג לארצות הברית לערוך מגבית למען הישיבות במסגרת מסע לגיוס כספים של המגבית. המחשבה הייתה שבדרך זו יהיה אפשר להקצות לישיבות בין מיליון לשני מיליון דולר מכספי המגבית. פול ברואלד (Baerwald), מראשי הג'וינט, דחה את ההצעה בטענה שאין הוא יודע אם ראשי המגבית יקבלו בברכה הצעה זו. הרב יוסף לוקשטיין (Lookstein), שנוסף על היותו חבר בוועד המנהל היה גם מבכירי רבני המזרחי בארצות הברית, הציע כפשרה לתת לישיבות מענק חד־פעמי. הוא אף סיפר שבעתיד הקרוב הוא נוסע לוועידה של המזרחי בשווייץ ושם ינסה לדאוג שתנועת המזרחי תפעיל לחץ על הסוכנות.⁶⁸ אדי ורבורג (Warburg), יו"ר הג'וינט, הציע לקבל את ההצעה של לוקשטיין ולהעניק לישיבות מענק חד־פעמי בסך 3,000 לא"י לחודש למשך חצי שנה, אבל רק בתנאי שהסוכנות תיתן מחצית מהסכום. הצעתו של ורבורג התקבלה. בסיום הישיבה הדגיש ורבורג שהוא יודע שלא די במענק זה לטפל בבעיות של הישיבות למשך זמן ולכן יש להכין תכנית ארוכת טווח לטיפול בנושא.⁶⁹ בעקבות ההחלטה להעביר את עיקר הטיפול בישיבות לסוכנות פנו ראשי הג'וינט לרב הרצוג, לאחר שבעבר ביקש הרצוג מהג'וינט לסייע לישיבות כפי שעשו בעבר. במברק

67 מכתב מוועד הישיבות לג'וינט, 19.5.1947, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 612.

68 בעיקר דרך הרב מאיר בר־אילן, שהיה חבר הנהלת הסוכנות.

69 סיכום פגישת הוועד המנהל, 29.7.1947, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2146.

שנשלח אליו הוא עודכן בהחלטה מתוך כוונה שיפנה בנושא לאנשי הסוכנות.⁷⁰ הרב הרצוג פנה לגזבר הסוכנות, אליעזר קפלן, שנפגש גם עם הרב לוקשטיין, אבל תשובתה של הסוכנות הייתה שלילית. קפלן טען שאין סיכוי שהסוכנות תוכל לסייע לשיבות, משום שהיא עצמה סובלת ממשבר תקציבי חמור.⁷¹ הרב יהודה לייב פישמן (מימון) אף אמר לרב הרצוג, בשם הנהלת הסוכנות, שהשיבות בהחלט חשובות, אך כרגע יש צרכים דחופים יותר.⁷² הוועד המנהל של הג'וינט, שעודכן בתשובת הסוכנות, נשאר איתן בדעתו שלא להעניק לשיבות מענק חד-פעמי ללא השתתפותה של הסוכנות. הרב הרצוג ניסה להשפיע על ההחלטה באמצעות לחץ על נציג הג'וינט בארץ ישראל, יהודה לייב מאנגס, שהעביר את הרשמים להנהלה בניו יורק. ואולם מנכ"ל הג'וינט, לוויט, השיב שעל אף היחס החם של הג'וינט לשיבות יש פה עניין עקרוני שנוגע למגבית ולכן אין ביכולתו להיענות לבקשותיו.⁷³ הרב הרצוג קיבל בהבנה את טענת הסוכנות שאין הם פנויים כרגע לעסוק בנושא השיבות והחליט למקד את מרב מאמציו בהנהלת הג'וינט. הוא פנה לרב יונג וביקש ממנו לבדוק כיצד הוא יכול לפעול לשינוי ההחלטה. הוא אף הודה לו על מאמציו להקצות לשיבות 6,000 דולר באמצעות ועדת התרבות שהיה ממונה עליה.⁷⁴

ייתכן שהג'וינט המשיך להתנגד גם בגלל קשיי תקציב. הכספים שהעבירה המגבית לג'וינט ב-1947 היו נמוכים בשלושה וחצי מיליון דולר מן הסכומים שהתקבלו שנה קודם לכן.⁷⁵ בעקבות הכישלון במגבית ב-1947 התבקש חיים וייצמן לצאת למסע לגיוס כספים בין קהילות שונות בארצות הברית, בתקווה שינחל הצלחה רבה יותר. התגייסותו של וייצמן סימנה שינוי כיוון מצד המגבית בנוגע להתמקדות הגיוס בארץ ישראל. הנרי מונטור (Montor), שעמד בראש המגבית הארץ-ישראלית, הוביל את הקו שביקש לתת עדיפות במסע הגיוס לצרכים של היישוב בארץ ישראל ולא לצרכים של יהודי אירופה. הכישלון של מסע הגיוס ב-1947 הוא שדחף לתמורה שביקש מונטור לחולל במסעות הגיוס של המגבית.⁷⁶ נראה שהמיקוד בסוגיה הארץ-ישראלית עורר חשש בקרב הנהלת הג'וינט.

לאחר קבלת תכנית החלוקה באו"ם ב-29 בנובמבר 1947 הידרדר מאוד המצב הביטחוני בארץ ישראל. בעקבות פרוץ מלחמת העצמאות החמירה המצוקה הכלכלית של היישוב היהודי ככלל ושל יהודי ירושלים בפרט. אמנם רק כ-16 אחוז מבני היישוב היהודי בארץ ישראל התגוררו בירושלים, אך עם זאת היו תושבי העיר תלויים כמעט לחלוטין באספקה מאזור השפלה. באותן שנים חיו בירושלים כ-100 אלף יהודים והיא נותקה מפעם לפעם

70 מברק לרב הרצוג, 1.8.1947, שם, תיק 612.

71 עדכון מהרב לוקשטיין, 9.9.1947, שם.

72 מכתב מהרב פישמן לרב הרצוג, 25.9.1947, שם, תיק 619.

73 מכתב ממשה לוויט לרב הרצוג, 17.10.1947, שם.

74 מכתב מהרב הרצוג לרב יונג, 3.12.1947, שם.

75 סיכום פגישת הוועד המנהל, 9.9.1947, שם, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2146.

76 Marc L. Raphael, *A History of the United Jewish Appeal, 1939-1982*, Scholars Press, Chico, CA 1982, pp. 31-32

משאר חלקי הארץ, מה שהוביל לפגיעה קשה במרקם החיים האזרחי בעיר.⁷⁷ על פי נתוני הג'וינט, כ־90 אחוז מכלל הישיבות בארץ ישראל שכנו בירושלים. בדיון בוועד המנהל ב־13 בינואר 1948 עלה מחדש הנושא של מצוקת הישיבות, בעיקר לנוכח המצב הקשה בירושלים. שמואל פסמן (Passman), מנהל משרד הג'וינט במזרח התיכון, הוזמן במיוחד לישיבה. פסמן סיפר שהג'וינט הוא המקור התקציבי היחיד של הישיבות וש בשל המצב הכלכלי בארץ ישראל אין הישיבות יכולות לגייס משאבים בארץ עצמה. חברי הוועד התרשמו מהמצב הקשה ואישרו סיוע חירום בסך 20,250 דולר. לוויט, שעדיין חשש מהעברת האחריות על הישיבות מהסוכנות לג'וינט, הציע לדרוש מהסוכנות השתתפות, ולו חד־פעמית. ואולם חברי הוועד דחו את הצעתו והחליטו על העברת הסיוע בלי קשר לסוכנות.⁷⁸

חנות לאספקת מוצרי מזון שהוקמה על ידי הג'וינט וועד הישיבות כדי לסייע לתלמידי הישיבה ובני משפחותיהם במהלך מלחמת העצמאות, אוקטובר 1948 באדיבות ארכיון הג'וינט

77 להרחבה על המצב הקשה של יהודי ירושלים במלחמת העצמאות ראו: משה ארנוולד, 'עמידתה של ירושלים במצור כלכלי', בתוך: מרדכי בריאון, 'יצחק גרינברג ומאיר חזן (עורכים), כלכלה במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות', יד יצחק בן־צבי, ירושלים תשע"ז, עמ' 128-165.

78 סיכום פגישת הוועד המנהל, 13.1.1948, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2147.

המצב הקשה של הישיבות הוביל את ועד הישיבות לנקוט צעד מטעמו. הרב זלמן סורוצקין נסע לארצות הברית במשלחת רבנים לצורך עריכת מגבית חירום עם אגודת הרבנים של ארצות הברית וקנדה (Union of Orthodox Rabbis).⁷⁹ אף שהיה בא כוחו של ועד הישיבות הדגיש סורוצקין שהשליחות הנוכחית היא בשם שלושת ארגוני הישיבות בארץ ישראל. במפגשים עם הג'וינט תיארו הרבנים את המצב הקשה בירושלים והביעו תקווה שהאופן שבו נהג הארגון בישיבות בעבר,⁸⁰ ועובדת היותו גוף אפוליטי, יטו את הכף לטובתם. לאחר דיונים בוועד המנהל הוחלט על הענקת מענק חד פעמי בסך 100 אלף דולר לישיבות בארץ ישראל.⁸¹ הקמתה של מדינת ישראל לא הביאה לפתרון הבעיה. ד"ר יוסף (ג'ו) שוורץ, מנהל פעילות הג'וינט באירופה, ביקר בישראל ביולי 1948 כדי לדון עם הממשלה בסוגיות

ד"ר יוסף (ג'ו) שוורץ מבקר במטבח של ישיבת 'קול תורה' עם אשתו דורה ותזונאית ממפעל ההזנה של הג'וינט, ספטמבר 1948 באדיבות ארכיון הג'וינט

79 ב־1947 חתם הג'וינט עם אגודת הרבנים על הסכם בנוגע לשיתוף פעולה באירופה. בהסכם התבקשו הרבנים האורתודוקסים לעודד את קהילותיהם לתרום למגבית. ראו: הסכם בין הג'וינט לאגודת הרבנים, 29.7.1947, שם, תיק 2146.

80 אחת הטענות שהועלו גם בג'וינט הייתה שלאמתו של דבר מדובר בלא מעט 'ישיבות מועתקות' ולכן המחויבות כלפיהן צריכה להימשך גם לאחר שעברו מאירופה לארץ ישראל.

81 פרוטוקול הוועד המנהל, 2.3.1948, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2147.

של קליטת עלייה.⁸² בביקורו נחשף למצבן של הישיבות, שלא זו בלבד שהיו במצב כלכלי קשה, אלא שתלמידיהן אף סבלו מבעיות בריאות. על אף הרצון לגלגל את הבעיה לפתחה של הממשלה ביקש שוורץ מחבריו להנהלה להתחשב בקשיים של המדינה ולסייע ככל האפשר לישיבות.⁸³

לצד הפעילות דרך ארגוני גג ניסו הישיבות לגייס כספים גם באופן אישי – הן בישראל הן בעולם.⁸⁴ השיטות שנקטו, בעיקר לאחר הקמת המדינה, היו מגוונות: הם פנו לבוגרי הישיבה, הציעו תמורת התרומה לוחות הנצחה, ערכו ערבי התרמה ועוד. חוקי המס באמריקה, שעודדו תרומות למוסדות דת, סייעו לישיבות במאמציהן לגייס כספים מעבר לים.⁸⁵ הישיבות ניסו לפרוט על נימי הרגש של התורמים. טענתן המרכזית הייתה שהישיבות בישראל הן מעין שמורת טבע של היהדות שחרבה בשואה.⁸⁶ אך לא רק הרגש מילא כאן תפקיד – לחורבן יהדות אירופה הייתה גם משמעות כלכלית רחבה יותר. לאחר השואה הוקמו גופים שחתרו לאלץ את גרמניה לפצות את העם היהודי על הסבל שהיא עוללה לו. הישיבות, שראו את עצמן ממשיכות דרכן של הישיבות שחרבו, ביקשו לקבל נתח נכבד מהסכומים, שנוהלו בגופים כמו ועדת התביעות והארגון היהודי להשבת זכויות יורשים (Jewish Restitution Successor Organization, JRSO).⁸⁷ ואכן, מקצת כספי הפיצויים חולקו באמצעות הג'וינט והעמיקו את האחריות של הארגון לתחום הישיבות.⁸⁸

מחירום להסדרה, 1948-1955

הצורך של מדינת ישראל הצעירה לקלוט מספר רב של עולים בפרק זמן קצר היה אתגר של ממש לרשויות המדינה, שמשאביהן היו מוגבלים. עיקר הבעיה נגע לקליטת העולים שהיו עולים להיות לנטל על הקופה הציבורית, כגון חולים, אנשים עם מוגבלות וקשישים. בישיבת ממשלה באוגוסט 1949 הועלתה לפני חברי הממשלה הצעה לתת ליהודי אמריקה לפעול בשדה החברתי באמצעות ארגון הג'וינט. ראש הממשלה דוד בן-גוריון

- 82 דליה עופר, 'הגירה ועלייה: היבטים חדשים של מדיניות יהודית', קתדרה, 75 (1995), עמ' 162.
- 83 פרוטוקול הוועד המנהל, 14.9.1948, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2148.
- 84 אם כי בהיקף קטן בהרבה בהשוואה למקובל טרם הקמת ארגוני הגג.
- 85 טיוטה של מחקר על אודות הישיבות, 19.6.1963, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1967-1953, החברה למחקר כלכלי.
- 86 שאול, פאר תחת אפר, עמ' 151.
- 87 להרחבה בנושא ראו: Ronald W. Zweig, *German Reparations and the Jewish World: A History of the Claims Conference*, Westview Press, Boulder, CO 1987.
- 88 מעניין לציין ששמואל פסמן, שראה שהסכומים המתקבלים דרך גוף כמו JRSO עולים להיעלם בתקציב השוטף, הציע לארגוני הישיבות לנתב את הכספים לקרן הלוואות לישיבות. ראו: מכתב מסרווצקין לגרינבאום, ג' באב תשי"ח, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1967-1953, ועד הישיבות 1959-1955.

סבר שהפילנתרופיה היהודית האמריקנית יכולה לספק לממשלה סיוע רב-ערך. ואולם כמה שרים התנגדו להצעה בנימוק שהדבר עלול לפגוע בגיוס הכספים עבור הסוכנות והממשלה. המתנגדים להרחבת פעילות הג'וינט חששו שהדבר עלול להשפיע על חלקה של הסוכנות בכספי המגבית. על אף החששות קיבלה הממשלה החלטה לאפשר לג'וינט לפעול בישראל בשדה החברתי עבור אוכלוסיות העולים.⁸⁹ לצורך כך ייסד הג'וינט את תכנית מלב"ן (מוסדות לטיפול בעולים נחשלים) שבמסגרתה הוקמו מוסדות רפואה ורווחה.⁹⁰ משרד הג'וינט בישראל ניהל את המערך המורכב של מלב"ן באמצעות כוח אדם מצומצם. בד בבד המשיך הג'וינט בפעילותו למען הישיבות; הרב יעקב גולדמן⁹¹ היה הממונה על תחום הישיבות.⁹²

הג'וינט, שתמיכתו בישיבות נעשתה עד אז במתכונת חירום, ביקש להסדיר כעת את פעילותו בתחום זה. בבחינה שערך הארגון ב-1950 עלו כמה סוגיות מהותיות. נמצא שהישיבות שמצבן הכלכלי גרוע סובלות גם מניהול לקוי. נוסף על כך, התמיכה מתחלקת בין מספר רב של ישיבות, בכלל זה ישיבות קטנות, אף שאיחוד מוסדות היה מביא לחיסכון בעלויות. מקצת התלמידים היו מבוגרים בעלי משפחות גדולות, שקיבלו נתח גבוה מההקצבות של הג'וינט. היו בהם גם תלמידים שראו בישיבה מקור הכנסה וכדי לזכות בכפל מלגות חילקו את זמנם בין כמה ישיבות. תלמידי הישיבות עצמם לא הוכשרו לשום עבודה פרודוקטיבית שהייתה יכולה להפוך אותם לאזרחים מועילים, גם לא בתחומי הדת.⁹³ ועדת התרבות שלפניה הובאו הדברים גרסה כי יש לבחון לעומק נושאים אלו מתוך כוונה לייצר תכנית עבודה לפתרון הסוגיות שהועלו.⁹⁴ בעקבות זאת ייסד הג'וינט ועדה מייעצת שהורכבה מנציגי ארגוני הישיבות, אנשי הג'וינט והרבנים הראשיים.

לא כל ראשי הג'וינט היו תמימי דעים בנוגע לתמיכת הארגון בעולם התורה ההולך ונבנה במדינת ישראל. בדיון של הנהגת הג'וינט ב-1952 הביע חבר הוועד המנהל, ישראל ארווין גולדווסר (Goldwasser), את הסתייגותו מתמיכת הארגון בישיבות בישראל. לטענתו, תמיכה מהסוג שהג'וינט מספק לישיבות צריכה להיות באחריות המדינה. עוד טען גולדווסר שאין זה מתפקידו של הג'וינט לשמור על 'הרוח היהודית' במדינה היהודית, קל וחומר כשיש לישראל צרכים דחופים יותר.⁹⁵ גולדווסר, שהיה בעל ותק בעולם

89 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 23.8.1949, ארכיון המדינה (להלן: א"מ).

90 להרחבה על מלב"ן ראו: יצחק בריק וחוה גולנדר (עורכים), שליחות של חסד ואחוות אחים: סיפורו של מלב"ן-ג'וינט בישראל, אשל, ירושלים תשס"ו; פנינה רומם, מלב"ן: מוסד לטיפול בעולים נחשלים, איתי בחור, זיכרון יעקב 2012.

91 טרם עבודתו בג'וינט היה הרב גולדמן רב צבאי בצבא הבריטי ואחר כך מזכירו של הרב הראשי הרצוג.

92 מכתב מפסמן לבוכמן, 5.7.1953, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967, ועד הישיבות 1953-1956.

93 כגון שוחטים, מוהלים, מלמדים וכו'.

94 פרוטוקול ועדת תרבות, 21.11.1950, אג"ו, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2166.

95 פרוטוקול ישיבת ועדת אדמיניסטרציה של הג'וינט, 5.2.1952, שם, תיק 1347.

הפילנתרופיה היהודית האמריקנית, החל את דרכו המקצועית כמורה במערכת החינוך הציבורית של ניו יורק.⁹⁶ הישיבות היו בעיניו, כמו בעיני רבים אחרים, לא יותר ממוסדות לימוד. כדי לגבש מדיניות בעניין הישיבות שלח הג'וינט לישראל ב-1952 את ד"ר יהודה שפירא (Shapiro), מנהל מחלקת החינוך של הג'וינט באירופה. שפירא זיהה שתי תפיסות: יש שראו בישיבות 'מוסד חינוכי' ויש שראו בהן 'דרך חיים'.⁹⁷ בהמלצותיו הדגיש שעל הארגון להשקיע בישיבות על יסוד התפיסה שמדובר במוסד חינוכי שהשהות בו מוגבלת בזמן. במסקנות שפרסם הציע לאפשר לימודים בישיבה רק עד גיל 25, למעט קבוצה קטנה של צעירים בעלי פוטנציאל מיוחד. בהגבלת הגיל ביקש שפירא להבטיח שהישיבה תהיה 'תחנה זמנית' שבסופה ישתלבו התלמידים במארג החיים הישראלי.⁹⁸ הצעתו של שפירא עוררה התנגדות רחבה בקרב ראשי הישיבות.

עם הקמת המדינה נתן ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון לכ-400 תלמידי ישיבה פטור זמני מחובת הגיוס לצה"ל. דחיית הגיוס, שהחלה כהוראת שעה זמנית ומצומצמת, נעשתה ברבות השנים לנורמה קבועה.⁹⁹ הפטור משירות צבאי עקב לימודים בישיבה לא רק הגדיל את מספר התלמידים, אלא אף מנע עזיבה של תלמידים מחשש שיגויסו. יתר על כן, אם בעבר היו תלמידים שעברו למתכונת לימודים של חצי יום, הרי הרצון לזכות בפטור מגיוס גרם כעת לרבים להמשיך ללמוד יום לימודים מלא. ואם בעבר עזבו הצעירים את הישיבה והשתלבו בשוק התעסוקה, כעת נשארו תלמידים רבים סמוכים על שולחן הישיבה.¹⁰⁰ בשנת 1954 נפגשו ראשי הישיבות עם נציגי הג'וינט כדי להגיע להסכמה בנוגע להגבלת גיל התלמידים. ראשי הישיבות טענו בפגישה כי ההצעה לבחון את המשך דרכו של בחור ישיבה בגיל 25 אינה טובה מכיוון שכדי לקבוע אם התלמיד הוא בעל פוטנציאל נדרשות שנות לימוד רבות. הרב יחזקאל סרנא, ראש ישיבת חברון ומראשי ועד הישיבות, טען כי יש בעיסוק בסוגיה זו משום התערבות של הג'וינט בעניינים הפנימיים של הישיבות. משה בקלמן (Beckelman), מנהל פעילות הג'וינט מעבר לים, הסביר כי על סמך ניסיון מן הישיבות מחוץ לישראל הוא יודע שלא כל תלמיד בישיבה יכול להיות לרב.¹⁰¹

⁹⁶ 'Distinguished Jews of America', *The Hebrew Standard*, 26.1.1917

⁹⁷ התפיסה ששישיבה אינה מוסד חינוך אלא דרך חיים הוטמעה עמוק בחברה החרדית. ראו: פרידמן, *החברה החרדית*, עמ' 80-86.

⁹⁸ דו"ח על הישיבות בישראל, 6.3.1952, אג"ו, אוסף ירושלים 1944-1952, תיק 620.

⁹⁹ להרחבה ראו: מנחם פרידמן, 'על גיוס בחורי הישיבות', בתוך: יחזקאל כהן (עורך), *גיוס כהלכה: על שחרור תלמידי ישיבות מצה"ל, נאמני תורה ועבודה*, ירושלים תשנ"ג, עמ' 262-277; דפנה ברק-ארו, 'גיוס בחורי הישיבות: בין דילמת השפיטות לדילמת האזרחות', *מחקרי משפט*, כב, 2 (2006), עמ' 227-267.

¹⁰⁰ מדיניות התמיכה של הג'וינט בישיבות, פרוטוקול פגישה בין פסמן לרבנים הראשיים בנושא הישיבות, ללא תאריך, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967.

¹⁰¹ 'לימוד לשמה', ללא יצירת עתודה רבנית, הוא סוגיה בעלת שורשים עתיקים. להרחבה ראו: מרדכי ברורי, *אוהלי תורה: הישיבה, תבניתה ותולדותיה*, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"ד, עמ' 384-389.

מטרת הסינון המוקדם הייתה לאפשר לבעלי יכולת גבוהה ליהנות מן התקציב המוגבל. בקלמן היה משוכנע שראשי הישיבה יסכימו, אבל גילה להפתעתו שלא זה המצב. ראשי הישיבה טענו שתהליך המיון והסינון נעשה באופן טבעי, ואילו ראשי הג'וינט ביקשו שיהיה אקטיבי כדי למנוע מבחורי ישיבה שנפלטים בגיל מבוגר להישאר ללא אופק כלכלי.¹⁰² לאחר משא ומתן בין הצדדים הוחלט להעלות את גיל תלמידי הישיבה הנתמכים לגיל 30.¹⁰³ הג'וינט הציע לקדם הכשרה תעסוקתית, אבל ההצעה עוררה התמרמרות בקרב ראשי הישיבות, שראו בהכנסת לימודי חול לישיבות הפרה בוטה של רוח המקום.¹⁰⁴

הזינוק במספר הישיבות ובמספר התלמידים, לצד ריבוי בקשות הסיוע שהחלו לזרום לג'וינט, חייבו היערכות מחודשת. פסמן פנה אפוא להנהלה בניו יורק, ביקש לדעת מהן היכולות הכלכליות של הארגון ולקבל הנחיות ברורות בדבר תמיכה במיזמים חדשים.¹⁰⁵ בשנת 1954 החליטה ועדת התרבות על הקמת מחלקה מיוחדת שתטפל בישיבות.¹⁰⁶ המנהל שנבחר היה הרב ד"ר אהרן גרינבאום (Greenbaum), חבר סגל בישיבה יוניברסיטי, ששימש בארצות הברית גם רב קהילה.¹⁰⁷ לאחר קבלת התפקיד עבר גרינבאום להתגורר בישראל. עם כניסתו לתפקיד הוא שלח מכתב לכל ראשי הישיבות שקיבלו תמיכה. במכתבו בישר על פתיחת המחלקה החדשה וקרא להם להשיא לו עצות בנוגע לצורת ההתנהלות של הג'וינט בטיפול בישיבות.¹⁰⁸ הוא נכנס לתפקיד בתקופה סוערת מבחינת היחסים בין הג'וינט לישיבות הנתמכות על רקע רצונו של הג'וינט להעביר רפורמה בנושא גיל התלמידים. אך על אף הביקורת של הישיבות שררו בין ובין הג'וינט יחסים של כבוד הדדי, שלא כמו היחסים בין הג'וינט ובין קהילות האורתודוקסיות באירופה, ובעיקר בין הג'וינט ובין ועד ההצלה. כמה סיבות לדבר: ראשית, רוב אנשי המקצוע מטעם הג'וינט שטיפלו בנושא הישיבות בישראל הכירו מקרוב את עולם הישיבות; שנית, היה שיתוף פעולה הדוק בין הג'וינט ובין הרבנים וארגוני הישיבות; ושלישית,

102 מדיניות התמיכה של הג'וינט בישיבות, סיכום פגישה, 18.1.1954, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1967-1953.

103 עוד הוחלט שהג'וינט יקים ועדה מיוחדת בשיתוף הישיבות, שתאשר לתלמידים מצטיינים להמשיך ללמוד גם לאחר גיל 30. הוחלט גם שתלמידי ישיבה שבעת קבלת ההחלטה כבר היו בני יותר מ-40 ימשיכו לקבל תמיכה. מכתב מפסמן לרב הרצוג, 29.11.1955, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1967-1953, ועד הישיבות 1959-1955.

104 הדיון על לימודי חול בישיבות אינו חדש כמובן. לדוגמה: סיפור סגירתה של ישיבת וולוז'ין בעקבות החובה להכניס לימודי חול. ראו: שאול שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"ה, עמ' 216-225.

105 מכתב מפסמן לבוכמן, 5.7.1953, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1967-1953, ועד הישיבות 1956-1953.

106 פגישה של ועדת תרבות ודת, 11.10.1954, שם, אוסף ניו יורק 1945-1954, תיק 2170.

107 יהושע ביצור, 30' עמוד על מילה אחת', מעריב, 28.4.1963.

108 מכתב מגרינבאום, 8.11.1955, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1967-1953, פרוטוקולים של ישיבות רבנים.

שלא כמו ועד ההצלה באירופה, ועד הישיבות לא פנה ישירות לפדרציות בארצות הברית ללא הסכמת הג'וינט.¹⁰⁹

פעולות הג'וינט לעידוד תעסוקה ולסיוע בתזונה וברפואה בקרב תלמידי הישיבות

הישיבות הלכו וגדלו מבחינה מספרית ובסוף שנות החמישים עמדו לפני משבר כלכלי. ועד הישיבות תלה את הקשיים הן בקושי לגייס כספים בשל המגבית הן בקליטת העולים בישיבות. עוד סיבות היו חוסר יכולתן של משפחות התלמידים לממן את שכר הלימוד והעלייה ביוקר המחיה.¹¹⁰ מנתוני ועד הישיבות עולה שבשנת 1951 למדו בישיבות 3,000 תלמידים רווקים, ואילו בשנת 1959 הגיע מספרם ל-6,000.¹¹¹ בשנת 1957 החליטה אגודת הרבנים לצאת למגבית גיוס מיוחדת בארצות הברית לטובת הישיבות בישראל.¹¹² ראשי הג'וינט ראו במהלך הזה פגיעה בפעילות המגבית. בפנייה שנשלחה לוועד הישיבות התבקשו ראשי לפנות לאגודת הרבנים כדי לעצור את המגבית. הג'וינט בהחיר לישיבות שצמצום הכספים המגיעים מהמגבית פירושו פגיעה בכספים שיגיעו לישיבות עצמן.¹¹³ ועד הישיבות פירש את פניית הג'וינט להפסקת המגבית כאיום ופנה בדחיפות לאגודת הרבנים כדי שיפסיקו את גיוס הכספים. חלק נכבד מתקציב הישיבות הגיע מתרומות של בעלי הון מיהדות התפוצות, בעיקר מקרב יהדות אמריקה. ועד הישיבות התלונן שהקצבות הג'וינט אינן מספקות אלא 15-20 אחוזים מתקציב הישיבות, אבל בגלל המגבית הן מתקשות לגייס סכומים נוספים. עם זאת, בגלל חשיבות שיתוף הפעולה בין הישיבות ובין הג'וינט צמצמו ראשי הוועד את היקף פעילותם בתחום גיוס הכספים בקרב יהודי אמריקה.¹¹⁴

הגידול בצורכי הישיבות, והקושי של הג'וינט להגדיל במידה ניכרת את המשאבים המוקצים להן, הובילו לשינוי מדיניות בעניין גיוס הכספים. בראשית שנות השישים הציע הרב יונג לוועד הישיבות לשגר לארצות הברית משלחת שתפגש עם הפדרציות והקהילות. מטרת המשלחת הייתה לקדם גיוס כספים נוסף למען הישיבות. הרב יונג ייחס למסע הגיוס חשיבות לא רק עבור הישיבות, אלא גם עבור הציבור באמריקה, שייחשף ישירות לעולם התורה הישראלי.¹¹⁵ הג'וינט נתן את הסכמתו וביקש לסייע למשלחת בקשריו. עם זאת,

109 להרחבה על המתחות בין הג'וינט לוועד ההצלה ראו: לופו, ועד ההצלה, עמ' 52-67.

110 מכתב מסורוצקין לגרינבאום, י"ג אלול תשי"ח, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967, פרוטוקולים של ישיבות רבנים.

111 מכתב מוועד הישיבות לגרינבאום, א' טבת תשי"ט, שם.

112 התחרות בין ישראל לאמריקה על המשאבים הייתה מצומצמת, שכן המגבית חייבה מראש להשאיר 15 אחוזים מהתקציב לפעילות בארצות הברית. ראו: Stock, Partners & Pursestrings, p. 149.

113 מכתב מפסמן לוועד הישיבות, 3.1.1957, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967, ועד הישיבות 1955-1959.

114 מכתב מוועד הישיבות לפסמן, ח' בשבט תשי"ז, שם.

115 מכתב מניו יורק לגרינבאום, 1.4.1962, שם, ועד הישיבות 1961-1963.

הבהיר הג'וינט שבשל הרגישות של המגבית יוכל הארגון לסייע רק מאחורי הקלעים.¹¹⁶ ואולם תועלתם של מבצעי הגיוס הייתה מוגבלת, שכן ההיתכנות הכלכלית של הפעלת הישיבות החרדיות לא הייתה בת־קיימא.¹¹⁷

הניסיון של הג'וינט לשלב בלימודים בישיבה הכשרה תעסוקתית נועד להצביע על אפיק שיסייע לישיבות להפוך למוסדות בני־קיימא. כדי לעודד הכשרה תעסוקתית בקרב בני הישיבות הקים הג'וינט קרן לתפקידים מיוחדים. מטרת הקרן הייתה לתמוך בתכניות להכשרה תעסוקתית בישיבות וכן בתלמידי ישיבה בעלי יכולת מיוחדת להיות לגדולי הדור.¹¹⁸ נראה שהצמדת התמיכה בעילויים להכשרה תעסוקתית¹¹⁹ נועדה לסייע לראשי הישיבות להסכים למהלך. כדי להנמיך את הלהבות הסביר גרינבאום שיש דרישה להכשרת רבנים ודיינים ויהיה אפשר לקדמה באמצעות הקרן. עוד הוא טען שהג'וינט מבקש לדאוג גם לאוכלוסייה שמעוניינת לשלב חינוך ישיבתי עם חינוך מקצועי.¹²⁰ אפשר לטעון שאחת האוכלוסיות שאליה כיוון גרינבאום את דבריו הייתה בני עדות המזרח שנקלטו בשנים ההן בישיבות האשכנזיות. על פי האתוס הליטאי, בני ישיבה ממיתים עצמם באוהלה של תורה;¹²¹ לעדות המזרח, לעומת זאת, היה יחס חיובי לשילוב בין עבודה לתורה.¹²² ראשי הישיבות האשכנזים, שחששו שחינוך מקצועי יקרוע להורים הספרדים, ניסו אפוא להשפיע על ההורים הספרדים לשנות את תפיסתם כך שישאפו שילדיהם יתמסרו לתורה בלבד.¹²³ ראשי הישיבות סברו ש'לימוד לשמה' הוא המפתח ליצירת גדולי תורה מעדות המזרח;

בג'וינט, לעומת זאת, סברו שהדרך הנכונה היא תכנית הכשרה ייעודית לרבנות.¹²⁴

הג'וינט לא ראה בישיבות רק מוסד חינוכי בעל תכלית, אלא גם מוסד קהילתי בעל צרכים סוציאליים. לכן כבר משנות הארבעים סייע הג'וינט לישיבות בארץ ישראל בתחום

116 מכתב מגרינבאום לרב גרין, 20.11.1963, שם.

117 להרחבה על המשבר הכלכלי המובנה במודל הישיבתי ראו: נסים ליאון, חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית, יד יצחק בן־צבי, ירושלים תש"ע, עמ' 59-60.

118 פרוטוקול פגישה של ועד הישיבות עם גרינבאום, י"ט חשוון תשי"ח, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967, ועד הישיבות 1955-1959.

119 הכשרה תעסוקתית יכולה לכלול לצד מקצועות דתיים גם מקצועות כמו הוראה. במפקד שבדק תלמידי ישיבה שעזבו את הישיבות מ' 1951 עד 1955 נמצא שרוב התלמידים בחרו לעסוק בהוראה, בפקידות ובמסחר. מפקד תלמידי הישיבות, י"א אלול תשט"ו, שם.

120 סיכום דברים, 8.4.1957, שם.

121 להרחבה על הגישה הליטאית ראו: נורית שטדלר, 'קודש וחול בתפיסת העבודה: המקרה של האורתודוכסיה היהודית בישראל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2001.

122 להרחבה על יחסם של בני עדות המזרח לתעסוקה ולהשוואה לגישה האשכנזית ראו: יעקב לופו, מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים 2003.

123 ישיבת רבנים, 1955, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967, פרוטוקולים של ישיבות רבנים.

124 תכנית להכשרה תעסוקתית של הג'וינט, ללא תאריך, שם, לימוד מקצוע 1963-1967.

חייא וקימא: סיוע הג'וינט לישיבות בישראל

התזונה. הוא תמך בהקמתם ובשיפוצם של מטבחים, בכלל זה רכישת ציוד מטבח מודרני; שלח לישיבות תזונאיות מטעם מלב"ן, שסיפקו להן הנחיות בנוגע להיגיינה ולאיכות המזון המוגש לתלמידים; וסיפק חומרי גלם, בעיקר מהקצאות שהתקבלו מממשלת ארצות הברית.¹²⁵ ואולם מצוקת תלמידי הישיבה חרגה מגבולות המוסד. גם משפחות האברכים סבלו מעוני. לכן הוחלט להקים בירושלים צרכנייה שתספק לאברכים ולבני משפחתם

תלמיד ישיבה במטבח של ישיבת 'עץ חיים', שהציוד בו סופק על ידי מלב"ן ג'וינט, לצד מצרכים שהתקבלו ממשרד החקלאות האמריקני, 1964 באדיבות ארכיון הג'וינט

125 רשימת דרכי העזרה של הג'וינט לישיבות, ללא תאריך, שם, פרוטוקולים של ישיבות רבנים. מעניין לציין שבתקופת הצנע נתקל הניסיון של הג'וינט לסייע לישיבות בהתנגדות מצד הממשלה. ראו: מכתב ממנהל אגף המזון לרב סורוצקין, 10.2.1952, א"מ, ועד הישיבות בא"י, המרכז בירושלים 1948-1955.

מוצרי מזון בעלות מופחתת, ולעתים אף בחינם.¹²⁶ הג'וינט ניסה להשיג גם מוצרים אחרים, כמו בגדים ונעליים, בעלות מופחתת ולפעול גם לשיפור בריאותם של התלמידים.¹²⁷

אחרית דבר

בגלל מצבה החברתי-כלכלי של הקהילה החרדית בישראל התקשו ההורים להשתתף בעלויות האחזקה של ילדיהם בישיבות. בישיבות החרדיות שהוקמו בישראל לא הגיע שיעור ההכנסות משכר לימוד ליותר מחמישה אחוזים מהתקציב הכולל.¹²⁸ אך מכיוון שהקהילה עצמה ייחסה חשיבות רבה ללימוד תורה היא הפעילה מערך שלם של גיוס כספים שנועד לאפשר לבני הישיבות ללמוד בהן בחינם. רוב הישיבות שפעלו בארץ ישראל לאחר תקופת השואה סבלו מתשתיות גרועות ומתנאי תברואה ירודים. אנשי הג'וינט שביקרו בישיבות התרשמו לרעה ממצב התזונה ומתנאי המחיה של התלמידים. כבר מראשיתה לא הייתה ההיתכנות הכלכלית של הפעלת הישיבות בישראל בת-קיימא. וככל שגדל מספרם של תלמידי הישיבה, כך התקשו המוסדות לספק את המשאבים הדרושים.

בשנות השבעים החל תור הזהב של מדיניות הרווחה בישראל והוא התבטא בין השאר בהגדלת קצבאות הילדים.¹²⁹ ואולם בעבור האוכלוסייה החרדית נקודת המפנה הייתה הבחירות של 1977. בעקבות הצטרפותן של המפלגות החרדיות לקואליציה גדלה התמיכה הממשלתית בישיבות. ובשנים שבהן גדלה התמיכה הממשלתית הלכה וקטנה תמיכת הג'וינט בפרויקט הישיבות עד שבשנת 2002 הוא נסגר רשמית. בו בזמן, הגביר הג'וינט את מעורבותו בתחום של תעסוקת חרדים והקים למשל את פרויקט תנופה בתעסוקה (תב"ת), שמתמקד בין היתר בשילוב החרדים בשוק התעסוקה.¹³⁰ בחינת השינויים בתמיכת הג'וינט בישיבות מאז הקמתו מלמדת על התמורות המקצועיות שחלו בו. ככל שהג'וינט

126 תחילה הג'וינט עצמו הוא שהפעיל את הצרכנייה, אך אחר כך היא הועברה לניהול מלא של ועד הישיבות.

127 ב-1960 ערך מלב"ן בשיתוף קופת חולים לאומית סקר בקרב כ-500 תלמידי ישיבה ובני משפחותיהם בני 5-30. ממצאי הסקר הראו שבהשוואה לשאר האוכלוסייה, תלמידי הישיבות ובני משפחותיהם היו חיוורים, רזים, קטנים וסבלו מבעיות ראייה, מחלות ריאה וקשיי שמיעה. הג'וינט הקצה באמצעות מלב"ן כספים להקמת קרן ייעודית לטיפול רפואי בבני הישיבות. נוסף על כך תמך בהקמת קופת חולים ובתי הבראה לבני הישיבות. ראו: מלב"ן ג'וינט מגיש שירותים רפואיים לבני הישיבות, 4.5.1960, אג"ו, חומר שטרם קוטלג, אוסף ירושלים 1953-1967.

128 Avraham A. Kessler, 'Financing Jewish Education: Yeshivot and Universities in Israel', *Jewish Education*, 53, 3 (1984), p. 41

129 להרחבה ראו: מיכל קורא, 'תור הזהב של מדינת הרווחה בישראל', בתוך: עופר שיף ואביבה חלמיש (עורכים), **ישראל 1967-1977: המשכיות ומפנה (עיונים)**, סדרת נושא, (2017), עמ' 159-184.

130 בנוגע לכלל פעילות ג'וינט ישראל בחברה החרדית ראו בפרסום של ג'וינט ישראל: חוה אולמן, **פעילות ג'וינט ישראל במגזר החרדי: תכניות, יוזמות ושיתופי פעולה**, ג'וינט ישראל, ירושלים 2011.

הלך והתמקצע בתחום החברה, כך הוא פעל ביתר שאת לסייע לישיבות להיות למוסדות בני־קיימא. 'השמיכה הקצרה' של הארגון תורגמה לניסיון למקסם את ההשקעה, כלומר לא הסתמך רק על סיוע כספי. הג'וינט ראה בתלמיד הישיבה חלק מהחברה החרדית ובישיבה החרדית ערוץ להעניק לו מענה רחב. מחקרים עתידיים שיעסקו בפעילות הג'וינט למען הישיבות בישראל יוכלו להעמיק את ההבנה של תרומת הארגון לקיומה של חברת הלומדים – חברה שהצליחה להתקיים על אף הקשיים הגדולים שהתמודדה עמם.